

Олена Пастушенко,

канд. філол. наук, головний спеціаліст департаменту атестації кадрів МОН України

Теорія книги в сучасних дисертаційних дослідженнях з книгознавства в Україні

Розглядаються дисертації, присвячені дослідженню теоретичних питань українського книгознавства. Особлива увага приділяється дослідженням, присвяченим розвитку книгознавства у системі соціальних комунікацій, у структурі сучасного книгознавства, нових книгознавчих дисциплінах.

К л ю ч о в і с л о в а: українське книгознавство, дисертаційні дослідження в галузі книгознавства, книжкові пам'ятки, соціальні комунікації.

Набуття Україною незалежності, демократичні перетворення у суспільстві відкрили широкі можливості для проведення неупереджених, без ідеологічних лакун і обмежень, досліджень історії та теорії вітчизняної книги.

Характеризуючи розвиток книгознавства на сучасному етапі, професор Г. І. Ковальчук виокремлює три напрями теоретичних досліджень у галузі книгознавства. Перший з них – публікації, присвячені теоретичним питанням об'єкта і предмета книгознавчих досліджень, структурі книгознавства як науки, основним тенденціям, за якими розвивається наразі книгознавство.

Найбільший масив, на її переконання, становлять публікації, в яких розглядається співвідношення традиційної та електронної книги. Ця тематика стає дедалі актуальнішою. Незважаючи на те, що електронне книговидання й досі деякими фахівцями розглядається переважно як рекламна підтримка основного випуску друкованих книг, у науковому співтоваристві дедалі переважачою стає думка, що цифрова книга – це єдина сфера, де можливий технологічний і комерційний прорив.

Ще один потужний напрям сучасних книгознавчих досліджень – це теорія та історія книжкової культури [1].

Аналіз дисертаційних праць, захищених за роки незалежності, є важливим для оцінки розвитку історії та теорії книги в Україні, виокремлення нових напрямів, актуальних тем у науці, для визначення рівня та інтенсивності розроблення існуючих проблем, а також для створення наукових шкіл вітчизняного книгознавства, визнання їх у науковому товаристві тощо.

Дисертації, де розглядаються питання історії та теорії книги, засвідчують, що дана проблематика поки що не стала предметом ґрунтовного дослідження.

Серед основних проблем сучасного книгознавства фахівці виокремлюють:

- місце книгознавства у системі наукового знання з огляду на розвиток нових інформаційних технологій;
- історія становлення структури сучасного книгознавства, його об'єкта і предмета досліджень;

- інституціонування нових книгознавчих дисциплін на стику з іншими науками, зокрема – теорії та історії книжкової культури, книжкового пам'яткознавства тощо;
- книгознавство і суміжні дисципліни, його співвідношення з документознавством, теорією літератури і читачезнавством, інформологією, культурологією, філософією;
- електронна книга як об'єкт книгознавства, співвідношення традиційної та електронної книги, майбутнє книги;
- теорія та історія книжкової культури як одна з основних категорій сучасного книгознавства;
- філософсько-культурологічна методологія книгознавчих досліджень, культурологічний підхід до досліджень книжкової культури, взаємовплив компонентів книжкової культури і соціальних процесів;
- вивчення попередніх книгознавчих досліджень, розвиток історичного книгознавства [1, с. 53]*.

Питання українського книгознавства традиційно досліджуються бібліотекознавцями та бібліографознавцями, а також представниками суміжних наук, зокрема, історичного джерелознавства, кодикології тощо. І тут є своя специфіка. Зі створенням в незалежній Україні власної атестаційної системи було сформувано комплексну дисципліну «Книгознавство, бібліотекознавство та бібліографознавство» (замість окремих «Книгознавство» і «Бібліотекознавство та бібліографознавство»), яка вперше була об'єднана в 1997 р. відповідно до наказу Вищої атестаційної комісії України від 13 березня 1997 р. № 86.

Важливою передумовою зростання дослідницької уваги до цього наукового напрямку стало відкриття з 2008 р. наукової галузі «Соціальні комунікації» (27 напрям) і наукової спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство». Адже крім захисту дисертацій на здобуття ступеня доктора

* Див. також: Книга: исследование и материалы : сборник / Рос. акад. наук, Науч. совет «История мировой культуры» [и др.]. – М., 2008. – Т. 89, ч. 1/2.

і кандидата з соціальних комунікацій, було надано можливість захисту робіт на здобуття ступеня доктора і кандидата з історичних наук та соціальних комунікацій. Чергове підтвердження низки спеціальностей відбулося у 2011 р., коли вийшов спеціальний наказ МОН України стосовно номенклатури спеціальностей [2], що мало неабияке значення для цієї спеціальності, яка існує також у міжнародних класифікаційних системах у розділі соціальних комунікацій (як книгознавство та бібліотечні науки). Межі наукової галузі книгознавства доволі широкі, тому захист дисертацій, пов'язаних з книгознавством, відбувається іноді в галузі філологічних та педагогічних наук, а також соціальних комунікацій.

До 90-х років ХХ ст. проблематика з історії та теорії книги розроблялася недостатньо. Нині актуальність цього напрямку пояснюється необхідністю створення наукових засад вітчизняного книгознавства, необхідністю чіткого визначення особливостей його виміру.

Досліджень дисертаційного доробку українських книгознавців поки що не так і багато. Проте, вони існують. Так, дисертації з книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства, де міститься бібліометричний аналіз захищених робіт упродовж 2008–2009 рр. у науковій галузі «Соціальні комунікації», аналізуються Н. М. Кушнарєнко, А. А. Соляник [3]. Фахівцям вдалося виявити диспропорцію в тематиці наукових досліджень – явне превалювання бібліотекознавчих робіт і практично повну відсутність дисертацій з актуальних питань бібліографознавства та книгознавства.

Л. А. Литвинова у своїй дисертації «Дисертаційні дослідження як джерело визначення стану і тенденцій розвитку книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства в Україні (1994–2012)» відзначає загальне відставання у нарощуванні дисертацій з книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства. Саме цим і пояснюється той факт, що дисертаційні роботи в галузі книгознавства вкрай рідко потрапляють в поле зору вітчизняних дослідників [4]. Варто відзначити, що у дисертації Л. А. Литвинової було вирішено низку завдань, що мають важливе значення для оцінки стану розвитку ухвалених спеціальностей. Зокрема, було визначено основні параметри і показники оцінки розвитку вказаних галузей знань у 1994–2012 рр.; здійснено статистичний (бібліометричний) аналіз, запропоновано проблемно-тематичну і предметну класифікацію дисертаційних досліджень; окреслено основні тенденції та пріоритетність певних напрямів розроблення теоретичних і практичних питань цієї комплексної спеціальності. Дисертанту вдалося встановити особисті наукові школи досліджень у галузі книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, показати доробок наукових шкіл та їх лідерів в Україні. До позитивів дисертації можна віднести й спробу дослідниці розкрити роль дисертацій як об'єктивного джерела, що відображає стан і розвиток

книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства.

Частково питання розвитку книгознавчих дисертаційних праць розглядалося нами у публікації «Історико-книгознавчі дисертації як джерела з історії української періодики» [5]. Було виокремлено два напрями дисертаційних досліджень: перший стосувався змісту історичних фондів бібліотек, а другий – вивчення особистісного чинника у редакційно-видавничій діяльності та розкритті особливостей підготовки періодичних видань, розкритті багатоаспектної діяльності особи в культурному та науковому просторі. У статті розглянуто низку дисертацій, в яких аналізувалися питання складу колекцій, а також праці, присвячені видатним постатям України, зокрема, І. Огієнку, І. Франку, які зробили вагомий внесок у розвиток книговидавничої справи.

До розряду книгознавчих дисертацій можна віднести п'ять докторських праць: Л. А. Дубровіної («Кодикологія та кодикографія як спеціальні історичні дисципліни в дослідженнях історії української книги», 1993) [6], Г. І. Ковальчук («Теорія та практика книжкового пам'яткознавства ХХ століття», 2005) [7], Т. І. Ківшар («Український книжковий рух: книговидання та книгорозповсюдження (1917–1923 рр.)», 2006) [8], Г. М. Швецової («Документ і книга в системі соціальних комунікацій», 2002) [9], В. А. Маркової («Книжкова комунікація: теорія, історія, перспективи розвитку», 2011) [10].

Важливими складниками вивчення книжкової культури є також докторське дослідження С. М. Міщука («Історико-кодикографічні та бібліографічні дослідження рукописно-книжкової спадщини України (друга половина ХІХ – 30-ті роки ХХ ст.)», 2009) [11] та кандидатська робота Н. М. Шалашної («Розвиток історико-книгознавчої думки в Україні у ХІХ ст.»), 2004) [12].

До праць, де порушуються теоретичні питання книгознавства, належать кандидатські роботи В. Я. Фріс (розглядаються кодикологічні особливості рукописної книги та її регіональна специфіка) [13], О. О. Карпенко (досліджуються теоретичні аспекти трансформації навчальної книги в умовах інформатизації вищої освіти) [14], І. Д. Нілової (аналізуються художні компоненти структури навчальної книги як засобу розвитку пізнавального інтересу молодших школярів) [15]; О. Л. Біличенко (розкривається культурно-виховна роль книги в умовах формування інформаційного суспільства) [16]. Дослідженню репертуару іншомовної книги, зокрема французької, були присвячені праці І. Б. Качур [17] та Р. С. Кириченко [18].

Одним з важливих напрямів цього дослідницького процесу стало осмислення трансформації форм, змісту книги в історичному та сучасному інформаційному суспільстві: представлення її в інформаційних системах, аналіз структури опису рукописної книги у межах спеціальної дисципліни «Кодикографія» (Л. А. Дубровіна [6], О. І. Іванова [19], О. М. Гальченко [20], Е. С. Клименко [21]).

Теоретичні питання книговидання та книгорозповсюдження розглядає у своїй праці Т. І. Ківшар [8]. О. М. Афанасенко детально аналізує систему книгорозповсюдження в Україні в умовах інтеграції соціокомунікаційного простору [22].

У дисертації В. Є. Сошинської «Професійна комунікація як фактор розвитку книжкової галузі» висвітлено понятійний апарат, розкрито сутність професійної комунікації, внесок науково-дослідних установ, товариств та громадських об'єднань у формування системи галузевої комунікації у книжковій сфері [23].

Останім часом виокремився напрям теорії дитячої книги. Його презентують дослідження О. О. Литвиненко (присвячене функціонуванню дитячої книги в мультимедійному середовищі) [24], Г. В. Корнеєвої (розглядається специфіка української дитячої книжки Східної Галичини) [25].

Отже, на сьогодні в Україні представлені різні напрями розроблення теорії та історії книги, книжкової культури. Виокремимо основні з них:

- різні аспекти книжкового пам'яткознавства, місце книгознавства у системі наукового знання та соціальних комунікацій (Г. І. Ковальчук, Г. М. Швецова В. А. Маркова), властивості книги як джерела історії та культури (Л. А. Дубровіна);
- формування структури сучасного книгознавства, його об'єкта і предмета (Л. А. Дубровіна, Г. І. Ковальчук, Г. М. Швецова);
- інституціонування нових книгознавчих дисциплін на стику з іншими науками: теорії та історії книжкової культури, книжкового пам'яткознавства, кодикології, бібліопегістики, книжкового документознавства (О. М. Гальченко, Л. А. Дубровіна, Г. І. Ковальчук, Г. М. Швецова);
- питання книговидання та книгорозповсюдження (Т. І. Ківшар, О. М. Афанасенко);
- розвиток електронної книги та видового складу книжкової продукції (О. О. Карпенко І. Д. Нілова, О. О. Литвиненко);
- книгознавча історіографія (С. М. Міщук, Н. М. Шалашна);
- специфіка навчальної та дитячої книги (Г. В. Корнеєва, О. О. Литвиненко).

У цілій низці праць розглядаються трансформації форми та змісту книги в минулі десятиліття та сучасному інформаційному суспільстві, видзначається поглиблення її комунікаційних функцій.

Важливою особливістю згаданих вище дисертацій є застосування їх авторами методології комплексного підходу до дослідження теорії книги та книгознавства, включаючи історичний, книгознавчий, бібліотечнознавчий, літературознавчий, мистецтвознавчий аспекти. Саме це дає змогу дослідникам опрацьовувати (висвітлювати) найскладніші питання книгознавства. Позитивом дисертаційних досліджень з теорії книгознавства є й те, що вони враховують реалії інфор-

маційного суспільства, зокрема динамічний розвиток електронних ресурсів. Водночас, огляд дисертацій свідчить, що фундаментальні питання теорії та методології книги ще не стали об'єктом постійної уваги вітчизняних дослідників.

Список використаних джерел

1. Ковальчук Г. Розвиток теорії книгознавства на сучасному етапі // Бібл. вісн. – 2009. – № 5. – С. 44–53.
2. Про затвердження Переліку наукових спеціальностей : Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14.09.2011 р. № 1057 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 78. – С. 215.
3. Кушнарєнко Н. Н. Этап начальной институционализации научных исследований в отрасли социальных коммуникаций [Электронный ресурс] / Н. Н. Кушнарєнко, А. А. Соляник // Научные и технические библиотеки. – 2011. – № 6. – Режим доступа: <http://www.gpntb.ru/ntb/ntb/2011/6/index.php>
4. Литвинова Л. А. Дисертаційні дослідження як джерело визначення стану і тенденцій розвитку книгознавства, бібліотечнознавства, бібліографознавства в Україні (1994–2012) : автореф. дис. ... канд. наук із соціальних комунікацій : спец. 27.00.03 «Книгознавство, бібліотечнознавство, бібліографознавство» / Литвинова Лариса Анатоліївна ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – 16 с.
5. Пастушенко О. Історико-книгознавчі дисертації як джерела з історії української періодики / О. Пастушенко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – Вип. 37. – С. 537–546.
6. Дубровіна Л. А. Кодикологія та кодикографія як спеціальні історичні дисципліни в дослідженнях історії української книги : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство і спеціальні історичні дисципліни» / Дубровіна Любов Андріївна ; Ін-т історії України. – К., 1993. – 42 с.
7. Ковальчук Г. І. Теорія та практика книжкового пам'яткознавства ХХ століття : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотечнознавство, бібліографознавство» / Ковальчук Галина Іванівна ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2005. – 37 с.
8. Ківшар Т. І. Український книжковий рух: книговидання та книгопоширення (1917–1923 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотечнознавство, бібліографознавство» / Ківшар Таїсія Іванівна ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 1996. – 46 с.
9. Швецова Г. М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотечнознавство, бібліографознавство» / Швецова Галина Миколаївна ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2002. – 32 с.
10. Маркова В. А. Книжкова комунікація: теорія, історія, перспективи розвитку : автореф. дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій : спец. 27.00.03 «Книгознавство, бібліотечнознавство, бібліографознавство» / Маркова Вікторія Анатоліївна ; Харків. держ. акад. культури. – Х., 2011. – 36 с.
11. Міщук С. М. Історико-кодикографічні та бібліографічні дослідження рукописно-книжкової спадщини України (друга половина ХІХ – 30-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. ...

д-ра іст. наук : спец. 27.00.03 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Мішук Сергій Миколайович ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – 32 с.

12. *Шалашна Н. М.* Розвиток історико-книгознавчої думки в Україні у XIX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Шалашна Наталія Миколаївна ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2004. – 20 с.

13. *Фріс В. Я.* Кирилична рукописна книга в Україні XVI – першої половини XVII ст. : кодикологія та регіональні особливості : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 «Документознавство. Архівознавство» / Фріс Віра Ярославівна ; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1994. – 25 с.

14. *Карпенко О. О.* Трансформація навчальної книги в умовах інформатизації вищої освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Карпенко Олена Олексіївна ; Харків. держ. акад. культури. – Х., 2005. – 20 с.

15. *Нілова І. Д.* Художні компоненти структури навчальної книги як засіб розвитку пізнавального інтересу молодших школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Нілова Ірина Дмитрівна ; Київ. держ. ун-т культури і мистецтв. – К., 1997. – 24 с.

16. *Біличенко О. Л.* Культурно-виховна роль книги в умовах формування інформаційного суспільства : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Біличенко Ольга Леонідівна ; Харків. держ. акад. культури. – Х., 2001. – 18 с.

17. *Качур І. Б.* Французька книга в Галичині у другій половині XVII ст.: видавничий репертуар, розповсюдження та рецепція : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 27.00.03 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Качур Ірина Богданівна ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – 19 с.

18. *Кириченко Р. С.* Франкомовна українка кінця XVII – початку XX ст. у бібліотечних колекціях України: походження, склад, зміст, історико-книгознавча реконструкція : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознав-

ство» / Кириченко Раїса Степанівна ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2005. – 19 с.

19. *Іванова О. А.* Рукописна книга XVI ст. в Україні. Основні засади кодикологічного опису : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Іванова Ольга Андріївна ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2003. – 20 с.

20. *Гальченко О. М.* Оправа українських книг та стародруків як об'єкт кодикографії : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 05.25.04 «Книгознавство» / Гальченко Олена Михайлівна ; Центральна наук. б-ка ім. В. І. Вернадського. – К., 1994. – 18 с.

21. *Клименко Е. С.* Музична крюкова рукописна книга XII – початку XX ст. в Україні : історико-кодикологічний опис : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Клименко Еріка Станіславівна ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2007. – 20 с.

22. *Афанасенко О. М.* Система книгорозповсюдження в Україні в умовах інтеграції соціокомунікаційного простору : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : спец. 27.00.03 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Афанасенко Олена Миколаївна ; Харків. держ. акад. культури. – Х., 2009. – 20 с.

23. *Сошинська В. Є.* Професійна комунікація як фактор розвитку книжкової галузі : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : спец. 27.00.03 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Сошинська Вікторія Євгенівна ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2013. – 20 с.

24. *Литвиненко О. О.* Дитяча книга в мультимедійному середовищі: сучасний стан та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : спец. 27.00.03 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Литвиненко Ольга Олександрівна ; Харків. держ. акад. культури. – Х., 2011. – 22 с.

25. *Корнеєва Г. В.* Українська дитяча книжка Східної Галичини: історико-книгознавчий аспект (друга половина XIX ст. – 1939 р.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Корнеєва Галина Вікторівна ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2005. – 18 с.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2015.

UDC 002.2:001.817(477-25)

Olena Pastushenko,

Ph.D. in Philology, Chief Specialist of staff certifying Department, MES of Ukraine

THEORY OF A BOOK IN MODERN DISSERTATIONAL RESEARCHES IN BOOK SCIENCE IN UKRAINE

We consider the directions and content of Bibliological theses devoted to the study in the theoretic questions of Ukraine Bibliology, existing in the field of Social Communications Sciences. Attention is paid to research of the bibliology development in the system of scientific knowledge and as a social communications, new disciplines, questions of book publishing, creation of electronic books, species composition books and others.

К е у в о р д с: Ukrainian bibliology, theses in the field of book science, rare books, Social Communications Sciences.

УДК 002.2:001.817(477-25)

Елена Пастушенко,

канд. филол. наук, главный специалист департамента аттестации кадров МОН Украины

ТЕОРИЯ КНИГИ В СОВРЕМЕННЫХ ДИССЕРТАЦИОННЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ ПО КНИГОВЕДЕНИЮ В УКРАИНЕ

Рассматриваются диссертационные работы, посвященные исследованию теоретических вопросов украинского книговедения, его развитию в системе социальных коммуникаций.

К л ю ч е в ы е с л о в а: украинское книговедение, диссертационные исследования в области книговедения, книжные памятники, социальные коммуникации.